

Büky László

A zekszer és a vashatos

1. A *zekszer* szó a XIX. század közepe-vége óta olvasható a sajtóban, a szépirodalomban, megvan még a következő évszázad harmadában felében. Némelyik írás jelentését is megadja: 'hajviselet'. A szó írásképe – a korabeli (helyes)írásmódoknak megfelelően – nem egységes, van *sexer*, *sechser* – *Sechser* változat is. Néhány példa – amelyekben a szó eredetileg is idézőjelben áll – ennek szerepét ld. alább –az említett időszakból:

„– A [ruhára kiömlött] bort jobban sajnálom, mint a ruhát, – kockáztatja meg Oktáv úr *sexereit* végigsimítva” ([S.] 1888: 2018).

„Ajkán bizonyos mosoly ül, s [Adorján úr] elégedetten simogatja a füle mögül szép rendben előrefésült „*sechser*“-ét [...]” (Karczag Vilmos 1883: 167).

„Vén róka vagyok uram, szürkül már a *sexerem*, s a homlokom erősen nő [...]” (Vojtkó 1892: 2).

„Husz-harmincz esztendővel ezelőtt, a párbajok, a sárga felöltők, a piros nyakkendők és az asszonyszöktetések korában, első gavallér lehetett volna. Ma azonban egész egyénisége bántó és furcsa anachronizmusként hat, akár a monokli vagy a *sechser*-nek nevezett hajviselet” (Herczeg 1906: 2).

A szónak és -s melléknévképzős alakjának számos előfordulása van Krúdy Gyula műveiben, néhány példa:¹

– Te, már sokszor megmondtam neked, hogy nem szeretem a mindennapi embe-
reket. Nem szeretem a lehajlós ing gallérokat, amely illeti Deák Ferencnek, a
»*Zekszert*« a hajadból a füled mellett, amellyel manapság már csak Krúdy kapitány,
a honvéd menedékház parancsnoka hódítgatja a nőket [...]” (Krúdy 1923: 548).

▼

¹ Megjegyzendő, hogy alább, Aranyidő című regényében a *zekszer* főnév helyett ékszer szerepel abban szövegben, amely a Nyugat folyóirat alapján van közölve (<https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>). A Nyugat másik, (<https://adt.arcanum.com/hu/>) általi szövegközlése ugyane helyen „a »*Zekszert*«” szerepel a névelővel (!), ez is előbbi téves közlését igazolja, valamint az is, hogy a regény kötetkiadásában ezen a szöveghelyen *zekszer* olvasható (Krúdy 1926: 99), hasonlóképp a későbbi kiadásokban is.

„Az egykori katonatiszt szenved bírái és a katonai, civil hallgatóságból összeve-
rődött hallgatósága előtt. Az izzadás folytán darab idő múlva olyanforma lett a
frizurája, mint az a »zekszer« nevű hajviselet, amelyet tán Pozsonyban is viseltek a
múlt században a Ledererek és más polgárok” (Krúdy 2006: 177).

„S az öregebbik Rezeda úr, miután a kincstár fránya irodáiba osztották be: bányá-
grófnak nevezte magát otthon, családi körben, valamint a sörházban, ahol a
magához hasonló *zekszeres*, Haynau-szakállas öreg hivatalnokokkal találkozott,
mert ebben a korszakban a tisztviselői karban a szakáll és hajfrizurának is különös
jelentősége volt...” (Krúdy 1931: 18).

„Lordok és baronettek, grófok és költők, versenyparipák és macska-képü, kék
szemü ladyk arcképei között, Alvinczi Eduárd budapesti kvártélyán, egy félig
kopasz, *zexeres* hajviseletü, vastag, deres bajuszu, fehér nyakkendő, Kisfaludy-
dolmányos, idős magyar úriember olajfestményü képe is helyet foglalt” (Krúdy
1916: 2).

„Az unatkozó huszártisztek már elvonultak a Ferenc József arcképe alatt felállí-
tott hosszú asztaloktól, elszállingóztak az agglegények, csupán „[...] egyetlen férfiú
üldögélt sarokasztalnál, aki nyomban talpra állott, amint Rezeda urat megpillan-
totta. Deres fejü, emlékkönyv arcú, *zekszeres* és kihült tekintetü öreges férfi volt
[...]” (Krúdy 1977, I: 261).

„Arckép-albumot lapozgattak a szomszéd-asszonyok csendes, vanília-krémes
délutánokon a kis házban. Megfakult fotográfiák sorakoztak itt a múlt időkből,
zexeres-hajviseletü férfiak, tornyos haju asszonyok, akik valaha szerepet játszottak”
(Krúdy 1921: 3).

„Tisza Kálmán a téglási kastély kertjében, az alkonyodó estében fejbólogatva hall-
gatta a *zekszeres* magyar úr panaszait” (Krúdy 1986: 144).

A szövegmetsetek egy részében – amint a fenti példaszövegekből is – tudható,
másutt az író meg is mondja, hogy valamilyen férfi hajviseletre vonatkozik a
zekszer (← *zekszer* + *es*). Vannak olyan írásai, amelyekben részletezi a hajviselet
minémiségét és az elnevezés használóinak csoportját, amelyikről az eddigi idé-
zetekből is tudható, hogy férfiak. Némelykor az eredeti szövegben valamilyen
kiemelése látható a szónak (például idézőjelben áll), amelyik éppenséggel annak
a grafikai jele lehet, hogy a megnevezés szintén valamilyen csoport nyelvhaszná-
latából van, nem általános, és amint alább olvashatni, a haját *zekszernek* fésülő
fodrászok szójárása (volt):

„Utóvégre vannak ilyen szokások, amelyek a világ haladásával kimennek a divatból, mint például a fodrozott pakonbart [’pofaszakáll’], amelyet még papok is viseltek, vagy a *zekszer*, tudniillik a fül mellett a hajnak előrefésülése” (Krúdy 1934: sine p.).

„Kecsegeorrú lakktopánja felett fehér kamásli, pertli a monokliján. Ez volt Danim, amint a pisztolyt tartotta a kezében. Éreztem, hogy le fog löni a pisztollyal, már csak azért az új hajfrizura miatt is, amelyet az Andrássy-úti borbélyok alkalmaztak fején: zsírozva, középen, egész nyakig választották el sűrű barna haját s a fülénél előre fésülték haját, *zekszer*-nek, mint a fodrászok mondták” (Krúdy Gyula 1930. V. 57: 80).

„Feje tetején a kopaszságot úgy takarta el, hogy egyik oldalról átfésülte a haját a másik oldalra, az alvégről a felvégre, mint mondani szokás. Ezenfelül „*zekszer*”-be volt fésülve a füle mellett a haja, mint azoké a drágalátos, régi magyaroké, akiket fakó arcképalbumokból ismerünk, arcképük mellett egy szalag vagy kokárda, amelyen Garibaldi vércseppje barnállik” (Krúdy 1928: 19).

A fentebbiek mellett előfordul a szó vagy annak képzős alakja más Krúdy-művekben, például: A színek is meg kell adni a magáét (Krúdy 1982: 202); Az álmok visszatérnek (Krúdy 1984: 70); Az utolsó gavallér (Krúdy 1964: 376); Szemere, de Genere Huba (Krúdy 1919: 12); Az útitárs (Krúdy 1966: 37). Krúdy írói ábrázolásának nemritkán jellemzője a szereplők hajának mint ábrázolt tárgyiaságnak (valamely más testrészének, ruhadarabjának így a nők lábának és cipőnek, a férfiak orrának sokszor színekdochés) szerepeltetése.

Némelykor a XX. században – éppen Krúdy írói munkássága idején – napi sajtóban is olvasható a szóban forgó hajviseletről, éspedig magyarázattal, hiszen ekkoriban már kiment a divatból, amint a Herczeg Ferenc főntebbi írásában már a század elején „anachrónizmusként hat”. Az alábbi újságcikk szerzője a hatos alakú hajcsomót, amely bizonyára viselője kívánságára túlságosan kiemelkedett a fülénél, bikaszarvhoz hasonlítja:

„(A 60-as évek bécsi divatja volt a haját a homlok felé fölfésülni a füleknél hatos, *Sechser* alakra. Némelyiknél olyan volt ez, mint a döfésre készülő bika sarva.)” ([N. N.¹]1924: 2).

2. A *Sechser* a hatosnak nevezett pénz német neve. Így nevezték a hat krajcáros ezüst váltópénzeket, amelyek a (pengő) forint tized részét érte. Először I. Lipót verette XVII–XVIII. században, 1849-ben szűnt meg. Később *hatos*-nak hívták a tíz krajcáros osztrák értékű váltópénzt is (ld. PallasLex. *Sechser*; *hatos*). Hat krajcárt

érő *sexer*-t említő, XV. századi végrendeletalapján is mondható, hogy a *Secher* - *sexer* nevű érme már akkor használatos volt.

„A temetésen résztvevő, gyászmisét mondó papok mindegyike 6 krajcárt (*sexer*), azaz 24 dénárt kap” (Mollay 1995: 315).

A XIX. század közepén a pénzermének a más társadalmi csoportokban érvényesülő („szerény”?) értékéről lehet meggyőződni az alábbi újságcikk részletéből:

„A császárfürdői felügyelőséget figyelmeztetjük azon tisztességes kinézésű koldusokra, kik a parton ülő, jámborabb kinézésű embereket koronkint megsarcolják. így a többi között jár ott egy igen csinos öltözékű öreg izraelita, ki elmondja, hogy kétszer égett le, nagy családja van, sat., s mikor aztán odadtad neki szerény *sexered*, (mert öltözetére tekintve kevesebbet nem is mersz adni,) akkor mosolyogva megy odább, nyilván nevetve rajtad, hogy oly jószívű könnyen hívő bolond vagy” ([N. N.2] 1864: 62).

Mikszáth egyik karcolatában az országgyűlés 1889. márciusi ülésével foglalkozva az irónia megvalósításához használja a hatos pénzermének a képviselők világában csekély értékűségének ellenkezőjére utalva:

„[...] a kedélyes nagy ember [Deák Ferenc] rendesen egy *hatost* csúsztatott a háznagy tenyerébe: »Te is gazdagodj mellettem«” (Mikszáth 1984: 122).

A pénzérme neve a magyarországi németiség körében följegyzett ún. harangbeszédben természetesen a német szóval jelenik meg:

„Budaörsi német adat szerint: a gazdag embernél „Fünfer Banknoten, fünfer Banknoten” (Ötbankós, ötbankós), a szegénynél „Sechserlein, Sechserlein” (Vashatos, vashatos) [...]” (Lukács László alapján idézi Voigt 1995: 66).

Az első világháború idején ipari és egyéb okokból számos (nemes)fém tárgyat vett birtokba az állam vagy éppen a hadsereg. A sokáig leggyakoribb ezüst váltópénzegyre olcsóbb fémekből készült, végül vasból; közben az érme neve is változott: „[Felicián] kezében kemény állomáshoz | érkezik el a kis *nikkel-hatos*” (Somlyó Zoltán 2019: 107). A korabeli sajtó beszámolt erről a hatosról, amelyet az Osztrák-Magyar Bank veretett:

„Három napja forgalomban vannak a *vashatosok* és a vasötösök. A *vashatos* = húsz fillér, a vasötös = tíz fillér. (Ugy-c furcsa, hogy a hatnak a fele öt és az ötnek a duplája hat.)” (Vulpes 1916).

Ez az érme szerepel József Attila (1984: I: 419) versében: „Mert nem kell (mily sajnálatos!) | a háborúból visszamaradt | húszfilléres, a *vashatos*.” (Vö. Molnár 2011.) A *vashatos*ról nem mint értéktelen tárgyról, amelynek említése zárójeles közbevetés a költeményben, hanem saját magáról, a társadalom által értéktelennek, érdemtelennek tartott lírai alanyról van szó – fejtegeti ezzel kapcsolatban Török (1976: 158). A *vashatos* által kiváltott és kiváltódó szimbolika máig föl-fölbukkan a magyar lírában, például így ír József Attila születésének 75. évfordulójára Csorba Győző (1980: 289):

„Szegény test! el kellett viselnie,
hogy testté váljék benne az ige.
S mikor a transzszubsztanciáció
megtörtént, s már beteljesült a szó:
az értékvesztett régi »*vashatos*«
eldobható lett, mint utálatos.”

Jobbára inkább nyelvi bravúr, mint József Attila-reminiszcencia a *hatos* Tandori Dezső (2002: 231) versében:

„Nullás lisztjében *vashatos*-por
és lándzsákkal-kiverve-bocskor
bicsaklik velencei lépcsőn
és Signoria-térbe-tépőn
Visszája mindakármi dálnak
ugar és ugrabugra parlag
s Történelmi Főalakok
viaszkorongsora forog
Emészt *vashatos*t mint nyelőgép
a kihülést átjárja hőség
Csak csitt szívem csak te szívem csitt
szavad nem jönnek kik kimentik”

Szonettkoszorúja egyik helyén két pénz mivoltát jelentékteleníti Miklya Zsolt (2015: 10):

„Húszfillér, *vashatos*, atlétatermet, | talált tárgyak, igazán semmiség.”

A *Sechser* és a *hatos* főntebbi előfordulásai is mutatják, hogy az *e* szavakkal megnevezett pénzek gyakoriságuk folytán bizonyos korszakokban közismertek voltak, vö. Káplár 1984: 92–93. A Magyar történeti szövegtárban 185 adat található ezeknek egy része a *hatos* főnév a 'pénzérme' jelentésben, az adatok egy része Arany János, Illyés Gyula, Lengyel Péter, Kornis Mihály, Mészöly Dezső, Mikszáth Kálmán, Szabó Lőrinc és mások műveiben van (ld. MTSzt.)

A hajviseletek neve sokszor valamilyen hasonlatosság megnevezése. A régi magyar (paraszti) férfi hajviselet ismerte például a *foncsik* 'megtilolt kender összefogott csomója', 'fonott kalács', a *kankó* 'háromágú karikába font haj', 'kampó, horog', a *böcök* - *bücök* 'fonálon csomó', a *csülök* '(fonálon) hurok, csomó', a *bütyök* '(fonálon) csomó', a *kacsafarkas* és egyéb neveket. Érdeemes megjegyezni, hogy egyes helyeken a középben elválasztott előhajat hullámosítva, kicakkozva, *kigarasolva* (Tura), még inkább sodorva (Háromszék vm.) vagy fonva, bucsárral (Békés vm.) a hátihajhoz fogták [...]" (Flórián 1997: 711).

A férfi hajviseletek (is) többnyire valamilyen divat követését mutatják, amely nem jár együtt a mindennapi élet gyakorlati hasznosságával, mint például az egyszerű csomóba kötött hajjal. A VI. Henrik idejében alapított Eton College-ban tanuló arisztokrata ifjainak hajviselete lett az ún. Eton frizura, amelyik a női divathajra is hatással volt ország szerte 1920 után rövid, lesimított, fiús alakítással; nevének eredete ugyancsak foglalkoztatta a közvéleményt (vö. B. J. 1925).

Az angol The Beatles popzenekar tagjainak (*gombafejűek*) korukban (botrányosan) hosszú hajviseletét – *beatlesfrizura* - *gombafej*, vö. Hoffman 1996 – világszerte követték az 1960 utáni évtizedben.

Vidal Sassoon (1928–2012) angol fodrász neve ugyancsak hajviselet-elnevezés, illetőleg hajvágásmód megnevezés lett a magyar csoportnyelvben (*szaszon*) a XX. század vége felé, az ő módszerével férfi hajat is vágtak és vágnak. Hasonlóképpen divatozott Marlon Brando amerikai színész hajhordása is, ennek készítmódja:

„[...] a férfiak is ollót, csaknem teljesen, mellőzik, helyette fésűvel és borotvával történik a hajvágás, igen érdekes módon. [...] Nagyobb városainkban – így Noviszádon is – a fodrászok igen eredményesen próbálkoznak az új hajvágási technikával" ([N. N.] 1960).

3. A hajviseletnek *Secher* – *zekszer* – *zexer* nevet adni több okból lehetett. I. Ferenc József fiatalkori képein megfigyelhető a fül mögül előre fésült hegyesre alakított frizurarészlet. Lehetséges, hogy az ő utánzása teremtett Bécsben divatot, amelyet idővel magyarok is követtek (ld. File 2021). A hajtincs kanyarított alakja a *hatos* számjegy írásképeinek hajlított vonalára hasonlít. Ez adhatta a megnevezést. A fön-

tebb idézett N. N.² tárcájában az álkoldus „szerény sexer”-t kap. A zekszerdivat bécsi kialakulásakor még ezüst hatost kaphattak a fodrászok (borravaló gyanánt).

IRODALOM

- B. J. Az Eton-frizura. *Zalai Közlöny* LV. 225:3. (1925. X. 2)
- Csorba Győző 1980. Stációk. *Jelenkor* XXIII. 4: 289–289.
- File 2021. < File: Franz Joseph I of Austria Bauer color lithograph by and after Bauer, dated 1848 by artist; oval bust portrait in uniform and orders.jpg> (2021. XII. 24.)
- Flórián Mária 1997: A férfiak haj- és fejviselete. In: Paládi-Kovács Attila (szerk.) *Magyar néprajz* I–VIII. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988–2011. IV: 709–711.
- Herczeg Ferenc 1906. A szép ember. *Az Ujság* IV. 289: 1–3. (1906. október 21.)
- Hoffmann Ottó 1996. *Mini-tini szótár – A mai magyar diáknyelv szinonimaszótára*. Janus Pannonius Tudományegyetem Továbbképző Központ, Pécs.
- József Attila 1984. [Ime, hát meglettem hazámat...]. *Összes versei* I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest. (Kritikai kiadás.) 419–420.
- Káplár László 1984. *Ismerjük meg a numizmatikát*. Gondolat, Budapest, 1984.
- Karcszag Vilmos 1883. Az életterlen. *Koszoru – A Petőfi-Társaság heti közlönye* I. 11–12: 167–168, 181–185. (1883. március 18., 25.)
- Krúdy Gyula 1916. Három ezüst lakat. *Pesti Napló* LXVII. 114: 2–5. (1916. április 23.)
- Krúdy Gyula 1919. Szemere de genere Huba. *Pesti Futár* XII. 584: 11–16. (1919. IX. 9.)
- Krúdy Gyula 1921. A bácsika. *Magyarország*, XXVIII. 172: 3–3. (1921. augusztus 5.)
- Krúdy Gyula 1923. Aranyidő. *Nyugat* XVI. 6: 361–375.; 7: 482–545; 8: 547–575.; 8: 548.
- Krúdy Gyula 1926. *Aranyidő – a templárius. Két kisregény*. Grill Károly Könyvkiadóállalata, Budapest. (A toll mesterei.)
- Krúdy Gyula 1928. Valakit elvisz az ördög. *Pesti Napló* LXXIX. 218: 19. [20. rész.]
- Krúdy Gyula 1930. Álarcos hölgy. *Budapesti Hírlap* V. 57: 80. (1930. március 9.) [V. fejezet: Kosztka Emil.]
- Krúdy Gyula 1931. A kékszalag hőse. *Pesti Napló* LXXXII. 68: 18., 24. (1931. március 24., március 25.)
- Krúdy Gyula 1934. „Zónás atyafiak”. *Magyarország* XV. 73 (= 3916): sine pagina. [1–2.] (1934. április 1. (Húsvéti melléklet.)
- Krúdy Gyula 1964. *Jockey Club. Hét kisregény*. Magvető, Budapest. 375–382.
- Krúdy Gyula 1966. *Az útítárs – N. N. (Két regény)* Magyar Helikon, h. n. [Budapest.]
- Krúdy Gyula 1977. *Utazások a vörös postakocsin* I–II. Regények. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Krúdy Gyula 1982. *Uő Delikátesz. Válogatott elbeszélések 1926–1930*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 202–207.
- Krúdy Gyula 1984. *Magyar Tükör. Publicisztikai írások 1894–1919*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 68–71.
- Krúdy Gyula 1986. *A XIX. század vizitkártyái. Portrék. Tiszáék*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 133–152.

- Krúdy Gyula 2006. Szépasszony férje... Regény 1925-ből. In: *A vörös postakosi és más elbeszélések*. Kossuth Kiadó, h. n. [Budapest.] 177.
- Miklya Zsolt 2015. Georgikon. *Hitel* XXVIII. 1: 54–60.
- Mikszáth Kálmán 1984. A „Ház”. *Cikkek és karcolatok* 28.. Akadémiai Kiadó, Budapest. (Kritikai kiadás. Összes művei 78.
- Mollay Károly 1995. Egy évtized soproni külkereskedelmének társadalomtörténeti háttere (1483-1489). *Soproni Szemle* XLIX. 4:289–316.
- Molnár Péter 2011. Numizmatikai vonatkozások József Attila költészetében és önéletrajzában. *Az Érem* LVII. 2: 44–45. 5. j.)
- MTSzt.= Magyar történeti szövegtár: <<http://www.nytud.hu/hhc/>>
- [N. N.¹] 1924. A tegnap emberei. I. A tréfák mestere. *Váci Hírlap*, XXXVIII. 12: 2–2. (1924. március 9.)
- [N. N.²] 1864. Fővárosi hírek. *Fővárosi Lapok* I. 214: 62.(1864. IX. 20.)
- [N. N.³] Ujdonságok a férfi hajviseletben *Magyar Szó* 1960. XII. 27, XXVII. évf. 33 (= 4909): 11.
- PallasLex. = *A Pallas nagy lexikona* 1–18. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1893–1900.
- [S.] 1888. Uzsonna-gavallérok *Fővárosi Lapok* XXV. 275: 2018–2019. 2018. (1888. október 5.)
- Somlyó Zoltán 2019. A titkos írás. In: *Nyitott könyv*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadóvállalat. (Somlyó Zoltán összes művei. Verses regények, 3.) 75–141.
- Tandori Dezső 2002. Vashatos. *Holmi* XIV. 2: 227–231.
- Voigt Vilmos 1995. A harangok szava Európában. *Létünk* XXV. 1–2: 63–68.
- Vojtkó Pál 1892. Fritz ur. *Pesti Hírlap* XIV. 182 (=4856): 2–3.
- Vulpes 1916. A vashatos. *Az ujság* XIV. 217: 10. 1916. augusztus 6.